

onikái, shodieval na osade ich u-
b. náboženstvo, naučil ich Olčénás
Adrávas spievat. R. 1933 dal vysta-
ti po svojho na sigrade krix, kbo-
bal slávnostne a d. sept. pr.
atený. Tu pri krix odspievajú páno
pešči onem Olčénás a Adrávas,
lorý Olčénás pomej kabo.

Romano džániben

sborník romistických studií | ňilaj 2003

id, ho sal andro nebos, saj avel
io nar svato, saj avel kixi pchuv,
avel kixi volai, sar pro nebos avka
he pro pchuv. De amenge sako-
ives eske maro ada diives, the
vale amen andro kixi, sar amen
ukaha e lenge, sar amen kosénias,
he vale amen andro kixi a vixba-
ni amen ole diivngibnestar. Amen.
Adrávas: Radisaleu sub Marija, Tu
i najsvateder, o raj kixi kaha, Tu
achhali sal maskaro romnija, the
achhale kixi odrov ke pereshke je-
is! Svata Marije, da devleski,
rodlini vas amende dhana, the
andro kova amarengje mribeneskro.
Amen

— E Maria Terkelová leperel, sar has andro mariben Vzpomínky paní Marie Terkelové na válku

Paní Marie Terkelová (roz. Kokyová, nar. 21.1.1939 v Lubici, okres Kežmarok) je jednou z mnoha milých a zajímavých pamětníků, které jsem měla možnost navštívit, naslouchat jejich válečnému osudu a následně pak pomoci s podáním žádosti o odškodnění za nacistické bezpráví, kterým oni a jejich rodiny trpěli během 2. světové války.

Požádat o odškodnění bylo do konce předminulého roku možné u Česko-německého fondu budoucnosti (dále jen ČNFB), partnerské organizace německé nadace Erinnerung, Verantwortung und Zukunft (Připomínka, odpovědnost, budoucnost). Díky vstřícnému postoji Kanceláře pro oběti nacismu ČNFB a (dosud nedocenenému) úsilí dobré duše tehdy terénního sociálního pracovníka společnosti Člověk v tísní Jakuba Steinera bylo možné, aby se procesu odškodnění účastnili také Romové, kteří byli vystaveni rasovému pronásledování, avšak nemohli to doložit žádným úředním dokladem. Takový doklad bylo nyní možné nahradit osobní výpovědí¹.

Odškodnění bylo přiznáno asi dvěma tisícům žadatelů, ponejvíce za strádání spojené s dlouhodobým ukrytím se před Němci, za nucené nasazení na práce pro německou armádu v blízkosti bydliště spojené s další perzekucí či za omezení na svobodě. Uznání nároku nebylo zpočátku zdaleka tak samozřejmé, jak by se nezasvěcenému čtenáři na první pohled mohlo zdát. Je mj. výsledkem neúnavné práce hrstky několika desítek lidí, kterým za jejich nadšení, úsilí a neutuchající naději patří zasloužený a dosud nevyřčený dík.

Jako jedna z družiny „čtyřiceti nadšených“² jsem měla to štěstí a čest během jednoho a půl roku (za podpory o.p.s. Člověk v tísní, ČNFB a Open Society Fund) navštívit a naslouchat více než stovce romských žadatelů³. Každá návštěva byla něčím ozvláštňená a jedinečná, krásná i smutná zároveň, občas i bolestná, či dokonce komická. V drtivé většině případů se odehrávala v přátelském duchu. S odstupem času si nyní stále více uvědomuji, jak vzácný čas to byl. Čas vynaložený pro Dobrou Věc, čas určený k naslouchání. Z barevných sklíček jednotlivých příběhů si každý z nás někde uvnitř sebe poskládal obdivuhodnou mozaiku.

1. Osobní výpovědi vznikaly na základě vyprávění jednotlivých žadatelů, které bylo během návštěvy zaznamenáváno. Poté byly výpovědi přepsány, případně přeloženy, chronologicky seřazeny a doplněny poznámkovým aparátem – odkazy na odbornou literaturu či archivní záznamy, které měly důvěryhodnost příběhu ještě posílit.
2. Přibližně čtyřicetičlenný tým se vytvořil z řad studentů kulturologie, kulturní a sociální antropologie, etnologie, romistiky a z řad terénních sociálních pracovníků o.p.s. Člověk v tísní. Byl koordinován zmíněnou společností a jeho úkolem bylo nabídnout potenciálním žadatelům svou pomoc při sestavení žádosti.
3. Družina navštívila celkem přibližně 2.500 žadatelů žijících po celé republice.

Me bešavas pre Slovensko, oda gav pes vičinel Lubica, okres varekana ehas Kežmarkos, akana hin Popradňa. Amen samas andre osada romaňi, čiste Roma.

No a keci Roma odoj bešenas?

No, keci kherora, so has le Romen – vaj šedesát.

T'oda bari osada. A kola khera kerdan tumen korkore?

Korkore, kaštune, korkore. Le kaštorendar, čačo. Oda sako pomožinenas jekh avreske te thovel ola khera. Oda pitvorica, jekh kheroro. Pitvora – odoj has amenge o kašta pro jevend. No aňi dili, nič, phuv. Odoj na has kajse khera valkendar vaj cihendar. Aňi jekhe Romes. Sar chatrči. A mek dži adadžives varesave khera hin odoj le Romen. O Del te marel man. Mek hin pr'ola thana o Roma phure, mek kola kherora hin. Ale opravinde čeporo, vivalkinde, kerde, ale furt odoj hin, k'amende andro gav pre koloňija romaňi. Odoj na has aňi elektrina, amen has lampa abo momelora, udud. Odoj elektriki na has, jajaj.

No a sostar dživenas mek anglo mariben? Savi buťi kerlas tumaro dad tumari daj?

Anglo mariben so kerenas? No ta le gadženge pomožinenas. Pro roľi mro dad kerlas. Dživahas čores. Me mišľinav savore Roma avka dživahas stejnonas, bo ňiko barvalo na samas. Akana maloko hin-, o Roma, tiš, čore. Maloko barvalo. Sam skromne. Dživas, sar pes del.

4. (V)udud – svítlna vyrobená z vydlabané brambory, do níž se dá tuk, obvykle ľuj, jako knot pak slouží dřívko omotané hadříkem.

Žila jsem na Slovensku v Lubici, kdysi to byl okres Kežmarok, teď je to Poprad. Byli jsme čistě romská osada, jen samí Romové.

No a kolik Romů vás tam bydlelo?

Asi tak šedesát domků.

Tak to byla velká osada. A ty domky jste si postavili sami?

Sami, to byly takové dřevěné domky. Lidi si je navzájem jeden druhému pomáhali postavit. Taková kůlna a jeden pokoj. Kůlna – v té jsme měli dříví na zimu. No a ani podlahu jsme neměli, nic, jen udusanou zem. To nebyly domy z nepálených cihel nebo z cihel. To neměl nikdo. Byly to jen takové chatrčky. Ještě i dnes tam nějací Romové takhle bydlí. Ať mě Pánbůh potrestá (*není-li to pravda*). Ještě tam jsou staří Romové, ty domky tam ještě jsou. Ale už si je trochu vylepšili, vyzdili si je, ale pořád jsou tam na tom místě, u nás, v té vesnici v romské osadě. Tam nebyla ani elektrina, měli jsme jen lampu nebo svíčky, *udud*⁴. Elektrina nebyla, jajaj.

A čím se vaše rodina ještě před válkou živila? Jakou práci dělali rodiče?

Před válkou co dělali? No tak pomáhali gádžům. Otec pracoval na poli. Žili jsme chudě. Myslím, že všichni Romové jsme žili tak nějak stejně, nikdo jsme nebyl bohatý. A ještě i dnes je jen málokdo, málokdo je bohatý, Romové jsou chudí. Jsme skromní. Žijeme, jak se dá.

K'amende has čoripen. Čore, čorore, čore. Ehas bari bida pr'amende, na has amen so te chal, našti džalas e daj te cinel. Sem aň avka o lovore na has. Aľe kerlas e daj ke gadži, pomožinlas lenge, ta delas ola bandurkici, thudoro, maroro, no. Tak avka dživahas, sar pes delas. Aľe bida. Chahas so has. Khoňaha – oda hin luj. Lojos. Oleha tavlas e daj haluški vaj pražimen chaben, no tak oda chahas. Te predživas. Oda na sar adadives – savorestar hin! Me som dicki skromno.

A keci phrala pheňa tumen hin?

Amen samas ochto. Štar phrala, štar pheňa. Aľe imar jon mule, akana jekh čhon, sar jekh muľas, o nekhphureder. *A to je škoda.* Phenďahas the jov oda, so me. Bo jov has phureder. Nekhphureder. A oka, so anglal mande – me som trito, duj phrala a me somas trito, e čhajori – no ta tiš muľas. Anglo berš. A o dad e daj – imar but berš, sar mule. No akana mek jekh phral hin man kadaj Praha-te, no oda jov has ternoro, ciknoro.

No a odoj avle o Němci, oda ehas jevend, aľe phenava tumenge jilestar o čačipen – či paňana, či na, aľe phenav avka, so mange pametnav, bo oja doba, somas čhajori mek, aľe kajso vecos, so me predžidilom, paňan mange, na del pes te bisterel. Oda furt di-khav, sar pes te ačhilahas akana. No, ta vašoda tumenge phenav, avle k'amende, oda has jevend, avle o Němci, no. A gejle ke jekh Rom a les viľinde.

U nás byla bída. Chudí, chudouncí, chudí (*jsme byli*). Měli jsme strašnou bídu, neměli jsme co jíst, matka nemohla jít nakoupit. A ani tak peníze nebyly. Ale maminka pracovala u selky, pomáhala jim, tak jí dala trochu brambor, mlíko, chleba. Tak takhle jsme žili, jak se dalo. Ale byla to bída. Jedli jsme, co bylo. Lůj – s tím maminka vařila halušky nebo s tím dělala praženici, a to jsme jedli. Abychom přežili. To není jako dneska, kdy je všeho dostatek! Já jsem ale pořád skromná.

A kolik vás bylo dětí?

Nás bylo osm. Čtyři bratři, čtyři sestry. Ale ti už poumírali, teď je tomu akorát měsíc, co zemřel ten nejstarší. A to je škoda. Ten by vám řekl totéž, co já. Byl starší. Nejstarší. A tamten, co byl přede mnou – já jsem třetí, dva bratři a já jsem byla třetí, holčička – no tak ten už taky umřel. Před rokem. A rodiče – to už je moc let, co zemřeli. Teď mám ještě jednoho bratra tady v Praze, no ale ten byl tenkrát ještě malinký.

No a přišli Němci, to bylo v zimě, ale řeknu vám od srdce samou pravdu – jestli mi budete věřit, nebo ne – řeknu vám to tak, jak si to pamatuju, protože tenkrát, to jsem byla ještě malá holka, ale to, co jsem prožila – věřte mi – to se nedá zapomenout. Vidím to pořád, jako by se to stalo dnes. No, tak vám říkám, přišli k nám, byla zima, Němci přišli. A přišli k jednomu Romovi a postřelili ho.

Soske?

No tak rodenas le partizanen. Kamenas, kaj te phenen o Roma, kaj o partizana.

No a džanenas o Roma?

Džanenas, kaj hin o partizana. Aľe ňiko na phendas! A vašoda koda, so bešelas anglal, oda Rom, tak leske viľinde andro pindro, no. K'amende andro veša has garude o partizana. O Roma savore džanenas. No ta vašoda koles viľindas khere Romes.

A muľa oda Rom?

Na, na, dživel, imar akana muľas, aľe dživeľas, no. No a aňi ko dochtora, ňiĉ, kavke o Rom peľľas tele a paľis imar amen o Roma – b'oda bari vika has, imar o Ňemci pherdo avle – tak denašahas, sar šaj. E famel'ija. No, ta pametinav mange, hoj mro dad andre sankan man thoda a man cirdelas the jekhe phrales. No tak geľlam andre kajso baro veš, so hin k'amende, no odoj maškar oda veš šil, o eroplana upral amende – *prisahám*, hoj phenav čaĉipen – o eroplana phirenas, no akana igen viľinenas pro gav. No amen andre dar, aňi te tavel, bo darás. O čhavore rovas, b'oda imar rat ehas, tosarastar dži andre rat. No, akana odoj samas, imar šil baro has, bo k'amende andro Tatri igen šila hin. No a paľis šundas o dad, e famel'ija, hoj hin cicho, ta lokes mušindam pale andro khera te džal, khere.

A proč?

No tak hledali partyzány. Chtěli, aby jim Romové prozradili, kde jsou partyzáni.

A Romové to věděli?

Věděli dobře, kde partyzáni jsou. Ale nikdo to neprozradil! A proto toho Roma, co bydlel hned na kraji, postřelili do nohy. U nás po lesích byli partyzáni poschovávaní. Všichni Romové to věděli. No a proto toho Roma doma postřelili.

A zemřel?

Ne, ne, žije, teď už zemřel, ale žil. No a žádní doktoři, nic, takhle spadl a potom už my ostatní Romové – protože to byl povyk, všude už bylo plno Němců – jsme utíkali, jak jsme mohli. Rodina. Pamatuju si, že mě tatínek naložil na sánky a takhle mě a ještě jednoho bratra táhl. No a přišli jsme do takového hlubokého lesa, co je u nás, a tam v tom lese byla zima, letadla nad náma lítala – přísahám, že mluvím pravdu – letadla lítala, teď ostřelovali naši vesnici. A my jsme měli strach, nemohli jsme si ani nic uvařit, protože jsme se báli. My děti jsme brečely, byla už noc, (*byli jsme tam takhle*) od rána do noci. No a mrzli jsme tam, už byla strašná zima, protože tam u nás v Tatrách bývají veliké mrazy. A pak tatínek, rodina uslyšela, že je ticho, tak jsme pomalinku šli zpátky domů.

A keci d'ives sanas andro veš?

Duj d'ives. Trito d'ives gejlám, bo imar našti, na has hodno te potlíkerel. Ta gejlám khere, bo jiv delas, perlas o jiva, o jiv, no šil, fadimen samas. Oda has andro januaris. Nekgo-reder šila!

No gejlám khere, no avle o Němci hinke! Jekhvar avle a lende ehas ajse puški a andr'oja puška ehas sar bodakos. *Prísahám. Prísahám pred Boha, že mluvíím pravdu!* O bodakos. A kim amen n'avlám, imar jon andro khera le bodakenca sa prečhivkerde, bo rodenas le partizanen. No až zjistinde, hoj amen andro khera, hoj amen cirdas, avle hinke. No ta chudle le Romen, marnas, avle k'amende o Němci andro kher, chudle mre dades, němciika phenenas, no a'e jon na rozuminenas – „*Partizáni! Partizáni!!!*“ – hoj te phenen, kaj. No mro dad phenlas, hoj na džanel. A džanelas, kaj hine.

Ale na kamelas te phenel.

Ale marde lééés! La puškaha marnas! Ruginenas! Pa'is chudle the la da. A me čhajori, kaj dikhlóm, hoj e daj rovel, vika kerel, kamlóm ke late te džal, te chudav la da. Rovavas the me, vika keravas. Ilas koda Němcos, čhindas man andro šero. Akana hin man bari chev. O Del te marel man! A ko dochtora man mri daj našti ligendás. (*Chude! Ma dara!*) A našti ko dochtora gejlás manca e daj, vašoda hoj kaj šaj gejlám, te pherdo Němci?! Ta čisto žuže rata somas! Kana našti manca e daj nič kerđas, mange chibinel andro šero kokalos. Phaglo kokalos mange rozščipi-

A jak dlouho jste v tom lese byli?

Dva dny. Třetí den jsme se sebrali, protože už se to nedalo vydržet. Tak jsme šli domů, padal sníh, hustě sněžilo, sníh, zima byla, byli jsme celí promrzlí. To bylo v lednu. Největší mrazy!

No a přišli jsme domů a Němci přišli znovu! Jednou přišli a měli takové pušky a na nich něco jak bodák. Přísahám. Přísahám před Bohem, že mluvíím pravdu! Bodák! A než jsme se stačili vrátit, tak už nám těma bodákama všechno zpřevraceli, protože hledali partyzány. No a jak zjistili, že jsme zpátky, že se stahujem, tak přišli znovu. A začali lidi mlátit, přišli k nám do domu, chytli tatínka a německy na něj spustili, ale on nerozuměl – „*Partyzáni! Partyzáni!!!*“ – aby řekl, kde jsou. Tatínek řekl, že neví. A přitom věděl, kde jsou.

Ale nechtěl jim to říct.

Ale jak ho zbili! Puškou ho bili! Mlátili! Pak chytli i maminku. A já holčička, když jsem viděla, že maminka pláče, že naříká, chtěla jsem k ní jít, abych se jí chytla. Taky jsem brečela, naříkala. A jeden Němec vzal pušku a praštil mě do hlavy. A teď tady mám velkou díru. Ať mě Pánbůh potrestá! A maminka mě nemohla vzít ani k doktorovi... (*Sáhni si! Neboj se!*) Nemohla jít se mnou k doktorovi, protože kam jsme mohli jít, když bylo všude plno Němců?! Byla jsem samá krev! Když se mnou maminka nemohla nic udělat, tak mi teď tady na hlavě chybí kůstka. Mám

men, bo man čhindas kola puškaha, kole agoreha man demadas.

K'amende has gestapo – o Del man te marel – gestapo has, kola šarži bare, so kada has len koja križiki. No ta jon k'amende – kola hajzli – has. Jaj, jaj, mamó, so phen-dom, jaj! Joj, bisterdom, hoj kodoj vakerav!

Oda nič!

Darav! Te na aven kadaj, te na man vi'inen!

Ma daran! Ma daran!

Mek avle aš pro liži o Němci! Parne gombinezi has len – o Del te marel man – parne gombinezi a liži! Až pro liži avle kola! A tiš – keci khera ajse, andre sako kher tiš duj trin kola Němci. A nič, ča pal o partizana. Bo o partizana duj denaše le Němcenge. Jon has zachudle a mek but odoj has zachudle. Odoj chanenas peske o jami, odoj len min-dar ande, vi'inenas a pernas odoj. Oda pes ačhla th'odoj k'amende kada.

No avka avle hinke o Němci, na, pal'is o Roma na phende. A marnas – savoren, keci has Roma, marenas. Mek le bare čhavoren, so bareder has, mek len marenas, chudenas, kaj te phenen, o partizaňi kaj. Aňi jekh na phende.

A miro dad has partizanos!

He?

Noó! Partizanos! Sar mro dad mu'as, avilas papiris „viznamentovanie“ mire dadeske, kaj partizanos has.

ji zlomenou, rozštěpenou. Protože mě bouchl tou puškou, tím koncem mě praštil.

U nás bylo gestapo – ať mě Pánbůh potrestá – gestapo, ty vysoké šarže, co tady měli ty kříže. No tak ti u nás – tadyti hajzlové – byli. Jaj, jaj, maminko, co jsem to řekla, jaj! Joj, zapomněla jsem, že mluvím na magneták!

To nevadí!

Mám strach! Aby sem nepřišli a nezastřelili mě!

Nebojte se, nebojte se!

A ještě přijeli dokonce i na lyžích ti Němci! Měli takové bílé kombinézy – ať mě Pánbůh potrestá – bílé kombinézy a lyže! Na lyžích přijeli! A taky – kolik domků, tak v každém z nich dva tři Němci. A nic, jen kde jsou partyzáni. Protože dva partyzáni Němcům utekli. Byli zajatí, hodně jich tam bylo zajatých. Kopali si tam jámy, tam je rovnou přivedli, postříleli je a padali tam. To se stalo taky tam u nás.

No, takže Němci znovu přišli a Romové jim zase nic neřekli. Tak nás všechny – kolik nás tam bylo – mlátili. Dokonce i děti, co už byly větší, tak ještě i ty bili, drželi je, aby prozradili, kde jsou partyzáni. Ale nikdo to neprozradil.

A můj tatínek byl přítom sám partyzán!

Ano?

No! Partyzán! Když zemřel, tak mu přišel papír, vyznamenání, že byl partyzán.

A buter Roma has o partizani?

Ehas.

Džanas le partizanenca?

No, but Roma. Le partizanenca. A radši o dživipen bi tele čhivnas, u na phenenas! No, ňiko! Mek aňi o čhavore na tromanas, kola bareder, te phenen, nič. A ňiko na phendás, kaj hine, no. Ta so lenge phenaha? Th'avka amen vi'indehas, te phendamas! Mek goreder! Ta na phendam nič.

No, palis thode amen o Němci sa avri! *Prísahám před Bohem, že čistú právdu povedám vám.* Thode amen avri, z baráku avri, savore le Romen, keci samas, pre jekh hromada. Paš amende has kajsi sar roľa, no odoj amen sa thode. O Němci kulometoha amen zaile andre, no imar užarnas ča andal o gav pro gardistas. Avle kajse nekbareder Němci leha duj the oda gardistas. No aľe jov, oda gardistas – bo odoj varesave phure romňa ke leskri daj kernas, služinenas leskera dake – tak jov phendás, hoj na, hoj te na amen vi'inen. Ta jov amenge, oda gardistas – o Del leske te del sasťipen – amen zachraňiňdas. Jov amenge zachraňiňdas o dživipen.

A čačes sas gardistas?

Gardistas! Gardistas!

Bo o gardisti narado dikhenas le Romen!

Aľe k'amende, bo kernas odoj o romňa, jóó, but berš! No ta jov džanelas the ňemcika, b'oda o Němci has, dži adad'ives Němci bešen k'amende. No ta jov na dovol'indás. Jov

A více Romů byli partyzáni?

Ano.

Drželi s partyzánama?

Ano, hodně Romů. Radši by zemřeli, než by něco prozradili! Nikdo! Dokonce ani děti, ty větší, si nedovolily něco říct, nic. Nikdo neřekl, kde jsou. A proč bychom jim to taky měli říkat? I tak by nás zastřelili, kdybychom jim to řekli! Bylo by to ještě horší! Tak jsme jim neřekli nic.

No a potom nás Němci nahnali všechny ven! *Prísahám před Bohem, že Vám říkám čistou pravdu.* Nahnali nás ven, z baráku ven, všechny Romy, kolik nás tam bylo, na jednu hromadu. Vedle nás bylo takové pole, tak tam nás všechny dali. Němci s kulometama nás zajali, no a už jen čekali na gardistu z vesnice. Přišli s ním taková dva nejvyšší Němci a ten gardista. No ale on, ten gardista – protože některé staré Romky sloužily u jeho matky – tak řekl, že ne, ať nás nestřílejí. Tak ten gardista – dej mu Pánbůh zdraví – nás zachránil. Zachránil nám život.

A opravdu to byl gardista?

Gardista! Gardista!

Ale gardisti přece neměli rádi Romy!

Ale u nás tam ty ženské sloužily moc let! A on uměl i německy, protože u nás byli vždycky Němci, dodnes tam u nás žijí Němci. Tak on to nedovolil. Zachránil nás, takže

amen zachrañindas, hoj na troman amenge te ubližinel. Avka o Němci ile pes the gejle.

A so aver gardisti, so jon kernas le Romenca?

Oda has igen bibachtale, ola aver gardisti. Ale kada, o čhibalo gardistas, sas o nekbareder pro gav gardistas, tak jov has lačo, bo romña odoj leskera dake kernas bući, služine-nas. No a šoha na čornas, ta rado dikhelas le Romñen. A bij'oda o gardistas vaš o Romña ačhilas. Hoj džanelas, hoj koja Romñi la dake but berš služinlas, leskera famel'ijake. Ta bij'oda amen zachrañindas.

Ale aver gardisti na sas lače...

Ola nááá!!! Ola has bibachtale! O Roma na tromanas aňi pro gav te džal! Bo len hoñine-nas, marnas. Ča kada jekh lačo has. No ale but marde has o Roma! Pro foros našti džahas, pro foros našti aňi – ta kaj! Aňi ko dočtora, aňi te cinel, nič! Amen chahas pal e roľa o bandurki. Oda pes phenelas kirňavki – oda chahas. O Del te marel man! Bo na has možno te džal pro gav.

A te bi vareko gejlahas andro gav, ta so leha kerde?

Ako Roma? Murdardehas. Murdaren, murdaren o Němci. Murdardehas, te vareko gejlahas pro foros. Oda ňiko peske na trufin-das. Amen samas garude. Mušinahas.

si netroufli ublížit nám. A tak se Němci se-brali a odešli.

A co ostatní gardisti, ti se k vám chovali jak?

Ti byli strašně zlí, ti ostatní gardisti! Ale ten hlavní gardista, to byl největší gardista ve vesnici, tak ten byl hodný, protože ženské pro jeho maminku pracovaly, sloužily u ní. No a nikdy nekradly, tak je měl rád. A kvůli těm ženským se nás zastal. Protože věděl, že tamta Romka u jeho maminky sloužila spoustu let, u jeho rodiny. Tak proto nás zachránil.

Ale ti ostatní gardisti nebyli dobří...

Ti ne!!! Ti byli zlí! To jsme se vůbec neodvá-žili jít do vesnice! Protože Romy honili, bili je. Jen ten jeden byl hodný. No ale Romové hodně trpěli! Do města jsme nemohli, do města – kdepak! Ani k doktorovi, ani nakou-pit, nic! Jedli jsme akorát brambory z pole. Říkalo se jim *kirňavki*⁵ – to jsme jedli. Ať mě Pánbůh potrestá! Protože jsme nemohli jít do vesnice.

A kdyby tam někdo přeci jen šel, tak co by se stalo?

Jako Romové? Zabili by je. Zabíjeli, Němci zabíjeli. Kdyby šel někdo do města, tak by ho zabili. To se nikdo neodvážil. Byli jsme po-schovávaní. Museli jsme.

5. *Kirňavki* – zmrzlé shnilé brambory, které přes zimu zůstaly v zemi, na jaře je chudí lidé vybírali z pole a pekli z nich placky.

Tiš šundom, hoj štrihinenas o bala...

Jaj, le džuvlen!!! Štrihinenas dohola tele! Bo len chudenas a nasilñinenas o Němci! Le šukare džuvlen. No, tak o daja denas, o dada, peskere renti pre lende – cholova, gereki, čapki vaj kalapi te na prindžaren, hoj džuvla. No, ta kavka len kernas. Nasilñinde the k'amende le čhajen – la čha, terñora čha! Nasilñinde la a kavka dikhelas e daj o dad, savore! A jon na tromand'ile te phenel nič, bo ajci marde, tele pejle, e daj th'o dad.

Mušinenas koda te kerel: te strihinen *raz dva* o bala, bo čhaja šukar has. Te kerel len dar melalen, hoj murša hine. Bo phenav, jekha znasilñinde.

A na chudle o Němci le muršen andro butakere tabori abo pre varesavi buti?

Sar na has vojna, ta kernas dži pro Tatri buti o Roma. Vikopi chanenas o Roma, aš andro Tatri dur phirnas.

No ta vašoda phenav – či paťan vaj na paťan – aľe oda na del pes te bisterel, oda manca lava aš andro hrobos kada. Sar bi pes te ačhiľahas akana. Koja rana, so hin man andro šero, celo dživipen pro šero trpinav. Bo ko dochtora na somas, na ľečindas man mri daj upre, tak akana trpinav pro šero. Dukhal a dukhal man o šero, motinel manca. Kana imar phuri, ta mek goreder som pro šero. Ternovarbastar. Akana phenav tumenge kada, so mandar šundān, so vakerđom tumenge, a paťan mange, oda hin *skutečnost*.

Taky jsem slyšela, že stříhali vlasy...

Jaj, ženským!!! Stříhali je úplně dohola! Protože je Němci chytali a znásilňovali je. Ty ženy, co byly hezké. No tak na ně rodiče dávali svoje oblečení – kalhoty, kabáty, čepice nebo klobouky, aby (Němci) nepoznali, že to jsou ženy. No, takhle je maskovali. Taky u nás znásilňovali holky – jedno takové mladinké děvče! Znásilnili ji, a ještě se na to její rodiče, všichni museli dívat! Neodvážili se nic říct, protože je tak zbili, že až upadli na zem, ti její rodiče.

Takže se to muselo takhle dělat: ostříhat vlasy raz dva, protože holky byly hezké. Zamazali je, dělali z nich mužské. Protože – jak říkám – jednu znásilnili.

A nechytali Němci chlapy do táborů? Nebo na nějakou práci?

To ještě než začaly boje, tak Romové dělali až v Tatrách. Kopali výkopy, chodili daleko až do Tater.

No tak vám říkám – jestli mi věříte, nebo nevěříte – na to se nedá zapomenout, to si s sebou vezmu až do hrobu. Jako by se to stalo teď. A ta rána, co mám na hlavě, tím celý život trpím. Protože u doktora jsem nebyla, maminka mě z toho nevléčila, tak teď trpím na hlavu. Bolí mě to a bolí, hlava se mi točí. Teď, když jsem stará, tak je to ještě horší. (*A mám to takhle už*) odmalička. Chci vám ještě říct, že všechno, co jste ode mě teď slyšeli, co jsem vám vyprávěla, věřte mi, to je skutečnost.

A kana avlan pro Čechi?

Mindar pal e vojna avlam. Gejlam ko Frýdlant nad Moravú, bo odoj has lachi buti. O Roma gejele a kernas odoj but Roma khar amende. Odoj samas vaj pandž bo šov berš. E daj gejlas, o dad. Me odoj phiravas andre škola. Pal e vojna, pal o mariben. Buti na has, pro Čechi buter zarobinenas o Roma. *A od tú dobu* imar som kadaj, kaj imar mange keci berš! Phuriom pro Čechi. Tak imar odoj aňi na džav, hoj man nane kaj. Famelija vimule, o phure. A kola terne – ta so? Aňi len na džanav. Ta kavka hin oda manca, no.

A kdy jste přišli do Čech?

Přišli jsme hned po válce. Dostali jsme se do Frýdlantu nad Moravou, protože tam byla dobrá práce. Od nás tam odešlo pracovat hodně Romů. Byli jsme tam pět nebo šest let. Matka, otec. Já jsem tam chodila do školy. Až potom, po válce. U nás práce nebyla, v Čechách si Romové vydělali víc. O té době už jsem tady – a teď už mi je kolik roků! V Čechách jsem zestárla. Domů na Slovensko už ani nejezdím, už nemám kam. Příbuzní, ti staří, už poumírali. A ti mladí – co? Ani je pořádně neznám. Tak takhle to se mnou je.

*Rozhovor vedla, komentovala a z romštiny
přeložila Jana Kramářová*

Je mnoho příkladů, jak si najít nějaké znamení či symbol a čerpat z nich energii. Snažte se sami hledat cestu, jak se znameními a symboly pracovat. Tak totiž postupovali staří Romové. Podaří-li se vám to, dopracujete se elementární psychologie Romů, kterou si uchovali po dlouhá staletí a která jim dovoluje dodnes udržovat jejich tradice.

Patric Jasper Lee z rodu „Purum“
We borrow the earth, s. 49